

Iryna Szumskaja

Białoruski Uniwersytet Państwowy Kultury i Sztuki

SPECYFIKA KSZTAŁTOWANIA TOŻSAMOŚCI REGIONALNEJ NA TERENACH POGRANICZA POLSKO-BIAŁORUSKIEGO

Abstract

The shaping of regional identity in the areas of the Polish-Belarusian territory

Culture of the Polish-Belarusian borderland was varied in the course of historical and social processes, but the patterns of human behavior, attitudes and aptitudes are similar. The measure of regional differences is exists in the sphere of specific norms, values and patterns of behavior that occur among inhabitants of two countries. There is no doubt that the Polish-Belarusian borderland demonstrates multi-cultural tendencies of development. The diversity and richness of the cultural heritage of the Polish-Belarusian borderland is based on the unique phenomenon created by two different cultures.

Słowa kluczowe: tożsamość regionalna, pogranicze kulturowe
polsko-białoruskie

Pogranicze jako terytorium dwóch państw jest interesującym obszarem badawczym, ponieważ przeplatają się na nim zjawiska i procesy z różnych sfer życia społecznego, politycznego i gospodarczego. Stanowi ono także obszar ścierania się interesów państwowych

i narodowych, przenikania kultur i ideologii. Z historycznego punktu widzenia można mówić o pograniczach ukształtowanych od dawna, a także o nowych, powstałych w bliskiej lub bardzo bliskiej perspektywie czasowej.

Kiedy mówimy o pograniczu kulturowym, mamy zazwyczaj na myśli jakąś mniej lub bardziej określoną przestrzeń, która jest zbliżona do granic politycznych. Jak zaznacza kulturoznawca Grzegorz Żuk, „w Polsce pojęcie pogranicza odnosimy przede wszystkim do terenów wschodniej granicy Rzeczypospolitej, po obu jej stronach, gdzie można zaobserwować efekty mieszania się wpływów polskich z ukraińskimi, białoruskimi czy litewskimi. Specyfiką polskiego pogranicza wschodniego są częste zmiany w przebiegu granic politycznych w ciągu kilku ostatnich wieków, a zwłaszcza czasy zaborów, II wojna światowa oraz jej skutki. Ponadto spotyka się tu Zachód i Wschód Starego Kontynentu, europejska tradycja łacińska i również europejska tradycja bizantyjska”¹.

Pogranicze staje się zazwyczaj strefą twórczej współpracy i wzajemnych inspiracji dla tworzących go ludzi, jeśli górę nad ewentualnymi uprzedzeniami czy konfliktami biorą dobre kontakty osobiste i relacje mieszkańców. Sytuacja wzajemnej bliskości i jednoczesnej przynależności do innych „światów” wnosi do wspólnej egzystencji nowe treści, tworzy nową jakość, nową perspektywę we wzajemnym postrzeganiu się.

Tożsamość regionalna na pograniczu zwykle nie jest do końca ukształtowana, występuje raczej w fazie kształtowania się. W związku z tym wydaje się, że renesans zainteresowań problematyką regionalną nie jest kwestią mody, ale realną potrzebą społeczną. W tym zakresie badanie specyfiki kultury polsko-białoruskiego pogranicza jest bardzo aktualną dziedziną współczesnego kulturoznawstwa.

„Pogranicze polsko-białoruskie – pisze Ryszard Radzik – to oczywiście styk różnych systemów wartości, sposobów spoglądania na otoczenie społeczne. Język jest jednym z głównych nośników takich wartości”². Co więcej, pogranicze jest miejscem, które „wytwarza” spe-

1 G. Żuk, *Pogranicza – kulturowy tygiel czy mit?*, „Gadki z Chatki” 2006, nr 65, <http://www.gadki.lublin.pl> (dostęp: 15.09.2012).

2 Cyt. za: E. Mironowicz, *Zmiana struktury narodowościowej na pograniczu polsko-białoruskim w XX wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2005, s. 170.

cyficzny rodzaj tożsamości międzykulturowej, która, zdaniem Jerzego Nikitorowicza, charakteryzuje się „świadomością własnych cech, które składają się na poczucie odrębności, jak i podobieństwa z innymi, przy jednoczesnym poczuciu ciągłości w czasie i świadomości, że się jest wciąż tą samą osobą i jednocześnie kształtującą się i zmieniającą w zależności od zmieniających się warunków”³.

Rozważając problem mechanizmów funkcjonowania pogranicza w pamięci historycznej, utworach literackich i dziełach sztuki oraz świadomości obecnego pokolenia Polaków i Białorusinów, trzeba pamiętać, że wizja Kresów jest produktem wyobraźni, przeżyć osobistych, a także stereotypów i archetypów, które wraz ze wspomnianym terytorium zaznawały transformacji w czasie i ewoluowały wraz ze świadomością zbiorową ludzi, którzy właściwie to pogranicze tworzyli. A więc kresowość czy pograniczność jawi się jako swoisty system światopoglądowy, filozofia egzystencjalna, zmienna w czasie i przestrzeni oraz uwarunkowana czynnikami geopolitycznymi i socjalnymi.

Odrodzenie kulturalne Białorusinów w Polsce często było traktowane jako wyraz regionalizmu wewnątrz jednolitego politycznie i narodowo społeczeństwa polskiego⁴.

Jedna z polskich pisarek, Maria Rodziewiczówna zawarła w dramatycznej wypowiedzi swoją opinię na temat Kresów Wschodnich: „Hej, rubieże dalekie Rzeczypospolitej, hej kresy ciche, puste, zdławione, wyludnione, wymordowane, wysiedlone, zamarte dla szpiegowskiego oka triumfującego łupieżcy-kata, kordonami bagnetów i ziemskiej mocy, dokumentami rządów potężnych i kongresów od Macierzy oddarte i z kart wykreślone!”⁵. Na ogół, regiony przygraniczne (w tym ziemie białoruskie) poprzednio były zwykle symbolem peryferyjności i zaniedbania.

³ J. Nikitorowicz, *Ku kreowaniu tożsamości międzykulturowej w ustawicznym dialogu z naszymi sąsiadami we współczesnej Europie*, [w:] W. Pawluczuk (red.), *Polska i jej sąsiedzi*, Oficyna Wydawnicza „Stopka”, Łomża 2006, s. 88.

⁴ J. Tomaszewski, *Kresy wschodnie w polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku*, [w:] *Między Polską etniczną a historyczną*, t. 4, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1988, s. 101.

⁵ M. Rodziewiczówna, *Lato leśnych ludzi*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1987, s. 152-153.

Współczesny pisarz Sokrat Janowicz, już z perspektywy końca XX wieku, stwierdzał, że „samo polskie pojęcie «kresy» jest wysoce obraźliwe dla Białorusinów, Ukraińców, a także Litwinów. To tak, jakby Rosjanie pisali o Zachodnich Kresach Cesarstwa Rosyjskiego lub po prostu o Zachodniej Rosji zamiast o Polsce”⁶.

Słusznie zaznacza i polski badacz Zdzisław Najder: „Wiadomo, że pojęcie Kresów nie jest popularne u naszych sąsiadów, zwłaszcza wschodnich. Powód jest dość prosty, bo to pojęcie Kresów, którego używamy, któreśmy oglądali z różnych stron, jest pojęciem etnocentrycznym. Dlatego uważamy za istotne również uwzględnienie punktu widzenia wszystkich narodów sąsiednich”⁷.

Zgadzamy się z twierdzeniem, że „Kresy to pojęcie węższe niż termin bliskoznaczny «pogranicze». Jak wiadomo każde kresy to razem pogranicze, ale nie każde pogranicze można nazwać kresami. O ile pogranicze jest zjawiskiem symetrycznym, a dana strefa stanowi pogranicze dla społeczności zamieszkałych po obu jej stronach, o tyle kresy są asymetryczne, są zawsze kresami tylko dla ludzi żyjących po jednej ich stronie”⁸.

Kresy w zasadzie są etnopolonocentryczne i dlatego polski punkt widzenia pogranicznego palimpsestu winien być konfrontowany z pozostałymi uczestnikami komunikacji społecznej, reprezentowanymi przez twórców innych kultur i narodów, którzy współzamieszkiwali dawne obszary pogranicza wschodniego Rzeczypospolitej. Krzyżowały się tu różnorakie wpływy, a świadomość przynależności do jednego „centrum” od początku była dość zawiła. Każda wspólnota kresowa miała swoją wizję kresów i pielęgnowała nieco inną przestrzeń historyczną, ciążyła też ku innemu „centrum”⁹.

6 S. Janowicz, *Zderzenie wielu światów, czyli Kresy białoruskie w latach 1939–1953*, [w:] K. Jasiewicz (red.), *Tygiel narodów. Stosunki społeczne i etniczne na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej 1939–1953*, Wydawnictwo „Rytm”, Warszawa 2002, s. 145.

7 Z. Najder, *Głosy w dyskusji*, [w:] K. Handke (red.), *Kresy – pojęcie i rzeczywistość*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa 1997, s. 292.

8 K. Kwaśniewski, *Spoleczne rozumienie relacji kresów i terytorium narodowego*, [w:] tamże, s. 63.

9 S. Uliasz, *O literaturze kresów i pograniczu kultur. Rozprawy i szkice*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2001, s. 35.

W przekonaniu zarówno Polaków, jak i Rosjan, Białorusini – wobec generalnej rywalizacji – mieli w perspektywie i na drodze awansu znaleźć się w kręgu kulturowym któregoś z tych narodów¹⁰. Białoruski ruch kulturalny napotykał zdecydowane przeciwdziałanie władz hamujących rozwój wszelkiej twórczości wychodzącej poza ramy folkloru¹¹. Awans społeczny ludności białoruskiej był uwarunkowany koniecznością przyswojenia kultury i języka polskiego lub rosyjskiego. „Białorusini w pojęciu władz – pisze historyk białoruski Andrzej Kisztymau o rządach carskich – zatrzymali się w punkcie «już nie Polacy, ale jeszcze nie Rosjanie»”. Ta ostatnia formuła funkcjonuje do dziś¹².

Kultura obszaru polsko-białoruskiego pogranicza została zróżnicowana w toku procesów historyczno-społecznych, lecz wzory ludzkich zachowań, postaw, predyspozycji pozostają zbliżone. Atrakcyjność estetyczna regionalnych tradycji kulturowych nadal utrzymuje się. Ich praktykowanie, niepowodowane względami natury komercyjnej, przyczynia się do zachowania odrębności kulturalnej we współczesnym świecie.

Jak wynika ze wstępnych danych dotyczących Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań przeprowadzonego w Polsce w 2012 roku, tu żyje około 47 tys. Białorusinów, w większości zamieszkujących tereny województwa podlaskiego (najwięcej w Białymstoku). W tym 15 tys. poczuwa się zarówno do białoruskości, jak i polskości. Osobom spisywanym były zadawane dwa pytania o przynależność narodową i etniczną. Uzyskane odpowiedzi wskazują na wzrost poczucia odrębności etnicznej społeczności regionalnych, choć w większości przypadków wiąże się to z jednoczesnym odczuwaniem polskiej tożsamości narodowej¹³. Wynik ten jest kwestionowany przez działaczy stowarzyszeń tej mniejszości, różni się także znacznie od wcześniejszych szacunków. Piotr Eberhardt szacował w 1992 roku liczebność polskich

¹⁰ J. Czeczot, *Okolo kwestii białoruskiej*, „Litwa i Ruś” 1913, z. 4.

¹¹ J. Karniejczyk, *Belaruskaja nacija*, Nauka i technika, Mińsk 1969, s. 167-168; A. Kisztymau, *Listy Rosjanina Białorusina*, [w:] *Inna Białoruś. Historia – polityka – gospodarka*, tłum. E. Komowska-Michalska, Wydawnictwo Centrum Stosunków Międzynarodowych, Warszawa 1999, s. 170.

¹³ *Spis narodowy. 47 tysięcy osób narodowości białoruskiej?* „Gazeta.pl.Białystok”, <http://bialystok.gazeta.pl> (dostęp: 22.03.2012).

Białorusinów na 215 tys. osób, według szacunków Marka Hołuszki w Polsce zamieszkiwało 200–230 tys. osób należących do białoruskiej mniejszości narodowej. Używanie języka białoruskiego w kontaktach domowych zadeklarowało w trakcie spisu około 40 tys. osób¹⁴.

Kultura i tradycje pogranicza polsko-białoruskiego, historia współistnienia i współdziałania dwóch i więcej narodów na jednym terytorium, wreszcie świadomość zbiorowa i wspólne wartości są tematem trudnym i niejednoznacznym. Dlatego nie możemy sobie pozwolić w tej sprawie na katerygoryczne i jednoznaczne twierdzenia. Nasze wspólne dziedzictwo kulturowe jest wartością samą w sobie i wywarło istotny wpływ na tożsamość dzisiejszych kresowych Polaków i Białorusinów.

Przyjmując za René Dubos, że „każde miejsce posiada jakiś zbiór atrybutów, decydujących o niepowtarzalnym charakterze jego krajobrazów i mieszkańców”¹⁵, sądzimy, że lokalne cechy, zmieniając się wraz z upływem czasu, zachowują swoją „duszę”, która wynika z całej gamy warunków, w których się kształtowały.

Z łatwością można zauważyć, że tożsamość regionalna jest kluczowym elementem w konstrukcji regionów, rozumianych jako przestrzeń działań społecznych i politycznych. Trudniej jest jednak zdefiniować, jakie elementy składają się na ową tożsamość i jak wpływa ona na działania społeczne i polityczne. Miarą regionalnej specyfiki mogą być różnice norm, wartości oraz wzorów zachowań, występujące pomiędzy regionami jednego państwa. Taka mapa regionalnych wartości może nakładać się na system wartości obowiązujący w całym państwie; może więc wytyczać zasadnicze jego wartości, które mogą być wcześniejsze niż system wartości państwa albo mogą być niezależne od niego.

Wolne od wszelkich uprzedzeń pogranicze staje się niekiedy strefą współpracy i wzajemnych inspiracji dla zamieszkujących go ludzi. Sytuacja wzajemnej bliskości i jednoczesnej przynależności do innych „światów” wnosi do wspólnej egzystencji nowe treści, tworzy nową jakość, nową perspektywę we wzajemnym postrzeganiu się. Pogranicze

¹⁴ *Białorusini w Polsce*, „Kresy Zachodnie”, <http://belastok.blogspot.com> (dostęp: 5.11.2011).

¹⁵ R. Dubos, *Pochwała różnorodności*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1986.

jest atrakcyjnym miejscem wymiany wartości materialnych i duchowych, ponieważ wymiana ta dokonuje się na wyodrębnionym obszarze, co niweluje poczucie zagrożenia oraz jednostronnej dominacji.

Na ogół odpowiedź na pytanie o wyznaczniki dziedzictwa na pograniczu polsko-białoruskim jest skomplikowana, nie jest ono bowiem ani jednorodne, ani też zbadane do końca, a spór o prymat polskich czy białoruskich wartości kulturowych może jedynie stawiać kolejne bariery i hamować dyskusję nad tym zagadnieniem. Nie ulega jednak wątpliwości, że na pograniczu polsko-białoruskim można i należy mówić o wielokulturowości. Fakt ten potwierdzają istniejące tu i kształtujące się na przestrzeni wieków wartości kultury materialnej i duchowej, związane z wieloma narodami i państwami.

Różnorodność i bogactwo dziedzictwa kulturowego pogranicza polsko-białoruskiego, którego niepowtarzalny charakter współtworzyły przez wieki dwie różne kultury, stanowi unikalną, niezbywalną wartość. Ten wielki dorobek kulturowy pogranicza warto chronić, prezentować oraz upowszechniać.

Bibliografia

- Białorusini w Polsce*, „Kresy Zachodnie”, <http://belastok.blogspot.com>
- Czczot J., *Okolo kwestii białoruskiej*, „Litwa i Ruś” 1913, z. 4.
- Dubos R., *Pochwała różnorodności*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1986.
- Janowicz S., *Zderzenie wielu światów, czyli Kresy białoruskie w latach 1939–1953*, [w:] K. Jasiewicz (red.), *Tygiel narodów. Stosunki społeczne i etniczne na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej 1939–1953*, Wydawnictwo „Rytm”, Warszawa 2002.
- Karniejczyk J., *Bełaruskaja nacija*, Nauka i technika, Mińsk 1969.
- Kisztymau A., *Listy Rosjanina Białorusina*, [w:] *Inna Białoruś. Historia – polityka – gospodarka*, tłum. E. Komowska-Michalska, Wydawnictwo Centrum Stosunków Międzynarodowych, Warszawa 1999.
- Kwaśniewski K., *Společne rozumienie relacji kresów i terytorium narodowego* [w:] K. Handke (red.), *Kresy – pojęcie i rzeczywistość*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa 1997.

- Mironowicz E., *Zmiana struktury narodowościowej na pograniczu polsko-białoruskim w XX wieku*, [w:] E. Mironowicz, S. Toké, R. Radzik, *Zmiana struktury narodowościowej na pograniczu polsko-białoruskim w XX wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2005.
- Najder Z., *Głosy w dyskusji*, [w:] K. Handke (red.), *Kresy – pojęcie i rzeczywistość*, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa 1997.
- Nikitorowicz J., *Ku kreowaniu tożsamości międzykulturowej w ustawicznym dialogu z naszymi sąsiadami we współczesnej Europie*, [w:] W. Pawluczuk (red.), *Polska i jej sąsiedzi*, Oficyna Wydawnicza „Stopka”, Łomża 2006.
- Rodziewiczówna M., *Lato leśnych ludzi*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1987.
- Spis narodowy. 47 tysięcy osób narodowości białoruskiej?* „Gazeta.pl.Białystok”, <http://bialystok.gazeta.pl>
- Tomaszewski J., *Kresy wschodnie w polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku*, [w:] *Między Polską etniczną a historyczną*, t. 4, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1988.
- Uliasz S., *O literaturze kresów i pograniczu kultur. Rozprawy i szkice*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2001.
- Żuk G., *Pogranicza – kulturowy tygiel czy mit?* „Gadki z Chatki” 2006, nr 65, <http://www.gadki.lublin.pl>